

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA "-LAR" VA "-S" KO‘PLIK QO‘SHIMCHALARINING ISHLATILISHI

Feruz Abduraximova

*Farg‘ona davlat universiteti Ingliz tili o‘qitish metodikasi
kafedrasida katta o‘qituvchisi*

Abdulxayeva Layloxon Alimardon qizi

*Farg‘ona davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti
fakulteti 3-kurs talabasi*

***Annotatsiya:** O‘zbek va ingliz tillaridagi ko‘plik shakllari turkiy va german tillarining morfosintaktik farqlarini ochib beradi. O‘zbek tilida ko‘plik uchun yagona "-lar" qo‘shimchasi ishlatiladi, ingliz tilida esa asosiy ko‘plik belgisi "-s" bo‘lib, ko‘plab istisnolarga ega. Ushbu maqola ko‘plik qo‘shimchalarining qo‘llanilish qoidalari, istisnolari va madaniy ma‘nolarini tadqiq etib, ularning ishlatilishi, sintaktik xususiyatlari va til o‘rganuvchilar uchun o‘ziga hos ahamiyatini tahlil qiladi.*

***Kalit so‘zlar:** ko‘plik, o‘zbek tili, ingliz tili, qo‘shimcha, turkiy tillar, german tillar, grammatika, morfologiya, sintaksis, tilshunoslik.*

***Abstract:** The pluralization processes in Uzbek and English illustrate key morphosyntactic differences between Turkic and Germanic languages. Uzbek employs the unified suffix "-lar" for all plural forms, whereas English uses "-s" as the primary marker but includes irregularities due to etymological influences. This paper explores the rules, exceptions, and cultural connotations of these suffixes, providing a detailed analysis of their usage, syntax, and implications for language learners and linguists.*

***Keywords:** pluralization, Uzbek, English, suffix, Turkic, Germanic, grammar, morphology, syntax, linguistics*

***Аннотация:** Процессы образования множественного числа в узбекском и английском языках иллюстрируют ключевые*

морфосинтаксические различия между тюркскими и германскими языками. Узбекский язык использует унифицированный суффикс «-lar» для всех форм множественного числа, тогда как в английском основным маркером является «-s», но при этом наблюдаются исключения, обусловленные этимологическими влияниями. В данной статье рассматриваются правила, исключения и культурные коннотации этих суффиксов, предоставляется детальный анализ их использования, синтаксиса и значения для изучающих язык и лингвистов.

Ключевые слова: множественное число, узбекский язык, английский язык, суффикс, тюркские языки, германские языки, грамматика, морфология, синтаксис, лингвистика

Ko‘plik shakllarini hosil qilish tilda asosiy jarayonlardan biri bo‘lib, bu jarayon yordamida gapirishlar sonini o‘zgartirish mumkin. Har bir tilning ko‘plikni ifodalash usullari tilga xos tarixi, sintaksisi va madaniyatini aks ettiradi. O‘zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, o‘zaro farqli usullarda ko‘plikni shakllantiradi. O‘zbek tilida "-lar" qo‘shimchasi butunlay izchil va o‘zgarimas shaklda qo‘llanilsa, ingliz tilida "-s" qo‘shimchasi eng keng tarqalgan bo‘lsa-da, turli istisnolar mavjud.

Ushbu ko‘plikni shakllantirish usullarini o‘rganish nafaqat bu tillarning struktural farqlarini tushunishga yordam beradi, balki til o‘rganish, tarjima va qiyosiy tilshunoslikda qo‘llanishi mumkin. O‘zbek tili, o‘zining agglutinaqion morfologiyasi bilan, ingliz tili esa lotin, fransuz va german ildizlarining qo‘shilishi orqali rivojlangan va har birining o‘ziga xos murakkabliklari bor. Ushbu maqolada o‘zbekning "-lar" va inglizning "-s" qo‘shimchalari sintaktik, morfologik va madaniy jihatlari bilan tahlil qilinadi va ularning til o‘rganuvchilari uchun ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

O‘zbek tilidagi "-lar" qo‘shimchasining morfologik va sintaktik xususiyatlari

O‘zbek tili agglutinatsion til bo‘lib, grammatik aloqalar ildiz so‘zga qo‘shimchalar qo‘shish orqali ifodalanadi. "-lar" qo‘shimchasi barcha ot turlari uchun yagona shaklda qo‘llaniladi va istisnolar juda kam. Masalan:

Kitob (book) → Kitoblar (books) Odam (person) → Odamlar (people)

"-lar" qo‘shimchasi animat va inanimat otlar uchun ham bir xil tarzda ishlatiladi. Biroq, rasmiy yoki hurmatli holatlarda "-lar" qo‘shimchasi sonning ko‘payishidan tashqari hurmatni ifodalash uchun ham ishlatilishi mumkin. Masalan:

Ota (father) → Otalar (fathers) – bu holatda, hurmat izhor qilinadi ¹.

Ingliz tilidan farqli o‘laroq, o‘zbek fe‘llari otning ko‘plik shakliga moslashmaydi, sintaktik izchillikni saqlaydi. Masalan:

Kitoblar stolda turibdi. (The books are on the table.)

Ingliz tilidagi "-s" qo‘shimchasining morfologik va sintaktik xususiyatlari Ingliz tilida "-s" qo‘shimchasi asosiy ko‘plik belgisi sifatida ishlatiladi, ammo uning tizimi murakkabroq, chunki tarixiy ildizlarning ta’siri mavjud². Quyidagi misollarni keltirish mumkin:

Cat (mushuk) → Cats (mushuklar)

Book (kitob) → Books (kitoblar)

Biroq, ba’zi istisno shakllar mavjud, masalan: *child → children, foot → feet*, bu holatlar Eski ingliz tilining va lotin tilining ta’sirini ko‘rsatadi ³. Shuningdek, ba’zi yozuv qoidalari ko‘plikni shakllantirishga ta’sir qiladi:

"y" bilan tugaydigan so‘zlar "-ies" ga o‘zgaradi: *city → cities*

"s", "sh", yoki "ch" bilan tugaydigan so‘zlarga "-es" qo‘shiladi: *bus → buses*

¹ Karimov, T. O‘zbek sintaksisi va morfologiyasi. Samarqand: Samarqand davlat nashriyoti, 2019.b. 68

² Jones, R. Modern English Grammar and Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.b.76

³ Brown, L.M. English Grammar Pluralization: Historical and Contemporary Perspectives. New York: Academic Press, 2020.b.45

Bu istisnolar ingliz tilining rivojlanish tarixiga, german, fransuz va lotin ildizlarining birlashishiga bog‘liq ⁴.

Qiyosiy tahlil

O‘zbek va ingliz tillarining ko‘plik shakllari struktural jihatdan farq qiladi, bu esa agglutinasion va infleksion tillar o‘rtasidagi katta tipologik farqni aks ettiradi. O‘zbek tilidagi izchillik va oddiylik til o‘rganuvchilari uchun foydalidir, ingliz tili esa o‘zining beqaror ko‘plik shakllari va yozuv qoidalari bilan qiyinchiliklar yaratadi.

Misol uchun:

O‘zbek: *Do‘stlarim keldi.*

Ingliz: *My friends came.*

Bu yerda o‘zbek tilidagi "-lar" qo‘shimchasi fe‘lga ta’sir qilmaydi, lekin ingliz tilida ko‘plikni ifodalash uchun fe‘lning o‘zgartirilishi talab etiladi.

O‘zbek va ingliz tillarida ko‘plikni ifodalash qoidalari murakkab otlar va turli kontekstlarda o‘ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi. O‘zbek tilida "-lar" qo‘shimchasi butunlay izchil bo‘lib, murakkab so‘zlarda ham bir xil qo‘llanadi. Ingliz tilida esa ko‘plikni shakllantirishda otning morfologik va fonetik tuzilishi, shuningdek, so‘zning tarixiy kelib chiqishi katta rol o‘ynaydi.

Masalan: O‘zbekcha:

Ilmiy-tadqiqot → *ilmiy-tadqiqotlar*

Ko‘p funksiya → *ko‘p funksiyalar*

Ma‘lumotnoma → *ma‘lumotnomalar*

Inglizcha:

Research project → *research projects*

Multi-functional tool → *multi-functional tools*

Bibliography → *bibliographies*

Fonetika va talaffuzga ta’sir

⁴ Smith, D. The Complexity of English. 2017, b. 84

Murakkab soʻzlarning talaffuzida koʻplik qoʻshimchalari oʻziga xos farqlarni keltirib chiqaradi. Oʻzbek tilida "-lar" qoʻshimchasi murakkab soʻzlarning oxiriga bir xil shaklda qoʻshiladi va talaffuz oʻzgarmaydi:

Fan-texnika → fan-texnikalar

Oʻquv-metodik qoʻllanma → oʻquv-metodik qoʻllanmalar

Ingliz tilida esa talaffuz koʻplab istisnolarga duch keladi. Oxirgi boʻgʻinning talaffuzi koʻpincha "-s," "-es," yoki hatto tovush oʻzgarishi bilan oʻzgaradi:

Analysis → analyses

Thesis → theses

Multi-functional matrix → multi-functional matrices

Grammatik kelishuv va sintaktik rol

Murakkab otlarning koʻplik shakli gap tuzilishiga turlicha taʼsir koʻrsatadi. Oʻzbek tilida murakkab otlarning koʻplik shakli butun gap tuzilmasiga kam taʼsir qiladi:

Ilmiy-tadqiqot loyihalari amalga oshirilmoqda.

Bu yerda otning koʻplik shakli (loyihalari) gapning boshqa qismlarini oʻzgartirmaydi.

Ingliz tilida esa murakkab otlarning koʻplik shakli gapdagi feʼl va boshqa tarkibiy qismlarga taʼsir koʻrsatadi:

The research projects are being implemented⁵.

Feʼl "are" otning koʻplik shakliga mos kelishi uchun oʻzgaradi.

Istisnolar va murakkabliklar

Oʻzbek tilida koʻplik istisnolarsiz qoʻllanilsa-da, ingliz tilida koʻplab murakkab otlar istisnolar va oʻzgartirilgan shakllarga ega.

Oʻzbekcha:

Davlat-ijtimoiy tizim → davlat-ijtimoiy tizimlar

⁵ Aliyev, K. Turkiy tillarning morfologik xususiyatlari. Toshkent: Toshkent universiteti nashriyoti, 2018.b.123

Oliy o‘quv yurti → oliy o‘quv yurtlari

Inglizcha:

Curriculum vitae → curricula vitae (lotincha ko‘plik)

Attorney general → attorneys general (gapdagi aniqlovchi so‘z o‘zgarmaydi)

Passer-by → passers-by (aniqlovchi bo‘lak ko‘plikka moslashadi)

Morfologik soddalik va murakkablik

Murakkab so‘zlarning ko‘plik shaklini hosil qilishda o‘zbek tili bir xilda ishlaydi. Bu aglutinativ xususiyatning an’anaviy soddaligini ko‘rsatadi:

Texnik-huquqiy yechim → texnik-huquqiy yechimlar

Tabiiy-geografik resurs → tabiiy-geografik resurslar

Ingliz tili esa murakkab so‘zlarning kelib chiqishi va ularning tarkibiy qismlariga bog‘liq holda ko‘plik hosil qiladi:

Natural-geographical resource → natural-geographical resources

Technical-legal solution → technical-legal solutions

Shu bilan birga, ba’zi hollarda so‘zning ko‘plik shakli o‘zgarmasdan qoladi:

Sheep-like characteristics → sheep-like characteristics

Bu ingliz tilining sintaktik murakkabligi va tarixiy taraqqiyotini aks ettiradi ⁶.

Madaniy va ijtimoiy funksiyalar

Murakkab otlarning ko‘plik shakllari ijtimoiy kontekstda ham turlicha qo‘llaniladi. O‘zbek tilida murakkab otlarning ko‘plik shakli ijtimoiy hurmatni ifodalash uchun ishlatilishi mumkin:

Hurmatli olim → hurmatli olimlar (bir kishiga nisbatan ham)

Bu holatda ko‘plik nafaqat grammatik, balki ijtimoiy-ma’naviy ma’no ham beradi.

⁶ Smith, D. The Complexity of English. 2017, b. 84

Ingliz tilida esa murakkab otlarning ko‘plik shakli faqat grammatikani aks ettiradi va ijtimoiy konnotatsiyalarga ega emas:

Respected scientist → respected scientists

Til o‘rganuvchilar uchun ta’siri

Murakkab otlarning ko‘plik shakllari o‘zbek tili o‘rganishda muayyan izchillikni ta’minlaydi. Ingliz tilida esa murakkab otlarning ko‘plik shakli ko‘plab qoidalarni bilishni talab qiladi.

O‘zbekcha:

Ta’lim-tarbiyaviy dastur → ta’lim-tarbiyaviy dasturlar

Milliy-etnik urf-odat → milliy-etnik urf-odatlar

Inglizcha:

Educational program → educational programs

Socio-ethnic tradition → socio-ethnic traditions

Ko‘rib chiqilgan misollar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilining morfologik soddaligi ko‘plik qo‘shishda ko‘proq qulaylik yaratadi, ingliz tili esa istisno va murakkabliklar tufayli ko‘proq e’tiborni talab qiladi.

Madaniy va ijtimoiy ma’nolar

O‘zbek tilida "-lar" qo‘shimchasi grammatika nuqtai nazaridan ko‘proq ijtimoiy va madaniy ma’nolarni ham aks ettiradi. Hurmatli ko‘plik, ayniqsa yoshi ulug‘ yoki hokimiyatdagi shaxslarga murojaat qilishda ishlatiladi. Ingliz tilida esa ko‘plik qo‘shimchasi asosan grammatika funksiyasini bajaradi va ijtimoiy konnotatsiyalarga ega emas⁷.

Misol uchun:

O‘zbek: *O‘qituvchilar yaxshi insonlar. (The teachers are good people – this also conveys respect.)*

Ingliz: *The teachers are good people.*

O‘zbek va ingliz tillarining ko‘plik tizimlari o‘z til oilalarining morfosintaktik identifikatsiyasini aks ettiradi. O‘zbekning "-lar" qo‘shimchasi

⁷ Rahimov, J. Ingliz va o‘zbek grammatikalari taqqosiy o‘rganish. Toshkent: Toshkent universiteti, 2021.b.68

agglutinaqion tillarning samaradorligini va izchilligini namoyish etsa, inglizning "-s" qo'shimchasi tarixiy va etimologik qatlamlarning murakkabliklarini ko'rsatadi.

Bu farqlar til o'rganuvchilar va ta'limchilar uchun amaliy ahamiyatga ega. O'zbek tilidagi ko'plik tizimining izchil shakli til o'rganish jarayonini yengillashtiradi, ingliz tili esa irregular shakllar va istisnolarni bilishni talab qiladi. Ushbu qiyosiy tahlil til strukturalari, madaniyat va kommunikatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi va kengroq tilshunoslik tadqiqotlariga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, T. O'zbek sintaksisi va morfologiyasi. Samarqand: Samarqand davlat nashriyoti, 2019.b.68
2. Jones, R. Modern English Grammar and Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.b.76
3. Brown, L.M. English Grammar Pluralization: Historical and Contemporary Perspectives. New York: Academic Press, 2020.b.45
4. Ahmedov, A. Ingliz va o'zbek grammatikalari qiyosiy tahlili va o'rganish. Toshkent: Toshkent universiteti, 2021.b.111
5. Aliyev, K. Turkiy tillarning morfologik xususiyatlari. Toshkent: Toshkent universiteti nashriyoti, 2018.b.123
6. Smith, D. The Complexity of English. 2017, b. 84
7. Rahimov, J. Ingliz va o'zbek grammatikalari taqqosiy o'rganish. Toshkent: Toshkent universiteti, 2021.b.68